

סימן א'

ביאור מחלוקת רש"י ותוס' בגדר 'הדר' (כט ע"ב)**א. הקושיות על שיטת רש"י**

שנינו בריש פרק ג' (כט ע"ב): "לולב הגזול והיבש פסול". ופירש רש"י (ד"ה יבש): "דבעינן מצוה מהודרת, דכתיב 'וְאֶנְהוּ' (שמות טו, ב)". ואילו תוס' (ד"ה לולב יבש פסול) סוברים, שלולב היבש פסול משום שאין בו הדר, ולולב הוקש לאתרוג, דכתיב ביה "הדר".

על שיטת רש"י עולות כמה תמיהות:

א. התוס' דחו את פירוש רש"י, וכתבו שהרי דין "זה א-לי ואננהו" הוא רק לכתחילה, אך אינו מעכב בדיעבד, וכאן דין "הדר" הוא לעיכובא. וראיה לכך, משיטת רבנן לעיל (יא ע"ב), שמצוה לאגוד את הלולב משום שנאמר "זה א-לי ואננהו", ואם לא אגדו כשר.

ב. נקשה עוד על שיטת רש"י, שדבריו לכאורה סתרי אהדדי. על דברי המשנה "נקטם ראשו... פסול" פירש רש"י: "נקטם ראשו - פסול, דלא הוי הדר", וכן כתב לגבי "נפרצו עליו" ד"לאו הדר הוא", ומדוע בפסולים אלו לא ביאר רש"י כדבריו לגבי פסול יבש, שהטעם הוא מדין "זה א-לי ואננהו".

ג. בנוסף, לכאורה קשה על רש"י מלשון הגמרא "בשלמא יבש הדר בעינן וליכא". מוכח מהגמרא, שהפסול הוא משום הדר, ודלא כרש"י שפירש שהפסול של יבש הוא משום "זה א-לי ואננהו".

בשיעור זה ננסה ליישב שיטת רש"י, ועל ידי כך נבאר את המחלוקת שבין רש"י לתוס', בכמה דרכים.

ב. ביאור ע"פ דברי המאירי

בבית הבחירה למאירי (ד"ה ואחר שבארנו) כתב, שיש לחלק בין פסול לולב יבש לבין פסול שלא אגדו, וז"ל:

לא כל המידות שוות בפסול שאינו הדר, שהיבש כלה כל ליחלוחו וניטלה הדראתו כאדם שניטל חיותו, וכמו שפסלוהו בתלמוד המערב על שם "לא המתים יהללו". אבל לא אגדו לא ניטל הדרו לגמרי ובדיעבד כשר.

ע"פ דברי המאירי, ניתן לתרץ את קושיית תוס' על רש"י, שיש לחלק בין **חיסרון** בנוי לבין מצב שאין בו נוי כלל: בלולב היבש אין נוי כלל, ולכן פסול בדיעבד, אך בלולב שלא אגדו יש בו נוי, אלא שאינו מושלם, ולכן בדיעבד כשר. אם כן, משנתנו עוסקת בפסול הדר שאין בו נוי כלל, וזהו דין שמעכב אף בדיעבד. לעומת זאת, הגמרא לעיל (יא ע"ב) עוסקת בדין הדר שיש בו רק חוסר נוי, ולכן זהו רק פסול לכתחילה, ואינו מעכב בדיעבד.

אולם, עדיין נותרו שתי הקושיות האחרות על שיטת רש"י.

ג. יסוד דין "הדר" לדעת רש"י

נפסק בשו"ע (סי' תרמח סעי"ב) בעניין פסול של "חזזית" באתרוג (המבואר במשנה לקמן לד ע"ב): "מחוטמו ואילך, דהיינו במקום שמתחיל לשפע עד הפיטמא - פוסל חזזית וכל שינוי מראה בכל שהוא". וכתב המג"א (שם סק"ח) בשם המב"ט (ח"ג סי' מט), שחזזית פוסלת בכל שהוא דווקא כאשר נראית להדיא לרוב בני האדם.

מקורו של המב"ט הוא מדברי הגמרא במנחות (לב ע"ב), שספר תורה ומזוזה צריכים שרטוט, אך תפילין לא בעי שרטוט. והתוס' שם (ד"ה הא מורידין) הביאו בשם ר"ת, שס"ת בעי שרטוט משום "זה א-לי ואננהו", אבל תפילין אינם צריכים שרטוט, הואיל ומחופין בעור, עכ"ד. מבואר, שדין שרטוט הנובע מטעם "זה א-לי ואננהו" הוא דין הקיים בנוי שנראה לאחריים, ולפיכך בתפילין לא שייך דין שרטוט משום "זה א-לי ואננהו", כיוון שהן מחופין. וכן מוכח מן הגמרא ביומא (ע ע"א), שדין "זה א-לי ואננהו" הוא נוי שייראה לרבים, שמצינו לאחר שהכהן הגדול קורא בתורה ביום הכיפורים, "כל אחד ואחד מביא ספר תורה מביתו, וקורא בו כדי להראות חזותו לרבים". ורש"י שם (ד"ה להראות חזותו) כתב: "להראות נוי של ס"ת ותפארת בעליה שטרם להתנאות במצוה שנא' 'זה א-לי ואננהו' - התנאה לפניו במצוות".

וכן איתא בשבת (כא ע"ב):

ת"ר: מצות חנוכה נר איש וביתו, ומהדרין נר לכל אחד ואחד, ומהדרין מן המהדרין: ב"ש אומרים יום ראשון מדליק שמונה מכאן ואילך פוחת והולך, וב"ה אומרים יום ראשון

מדליק אחת מכאן ואילך מוסיף והולך.

ובתוס' שם (ד"ה ומהדרין מן המהדרין) כתבו בזה"ל:

נראה לר"י דב"ש וב"ה לא קיימי אלא אנר איש וביתו שכן יש יותר הידור דאיכא היכרא כשמוסיף והולך, או כשהוא מחסר, שהוא כנגד הימים הנכנסים או היוצאים, אבל אם עושה נר לכל אחד אפילו יוסיף מכאן ואילך ליכא היכרא שיסברו שכן יש בני אדם בבית.

ולכאוו צריך להבין בשיטת התוס', מאי אכפת לן שאנשים מבחוץ אינם יודעים את יום ההדלקה? אלא מוכח, שההידור הוא לאחרים - כדי שהם ידעו איזה יום הוא להדלקה. [ואולי יש לדחות ראייה זו, שבנרות חנוכה יש דין פרסומי ניסא, וא"כ כל מהות המצוה כדי שאחרים יראו, וממילא ההידור בנרות חנוכה אינו מצד דין הידור לאחרים, אלא משום פרסומי ניסא. ועיין בשו"ת אבני נזר (או"ח סי' תקא אותיות ב-ג)].

על פי זה שמעתי מהגר"ב ז'ולטי זצ"ל, שניתן לבאר את דברי רש"י. יסוד הדין של הדר אינו בגוף האתרוג והלולב, שצריכים להיות מהודרים, כמו שמצינו באתרוג חסר שהוא פסול בגוף האתרוג דכתיב "ולקחתם" דבעי לקיחה תמה, אלא הוא דין כלפי אחרים, שצריך שיראה מהודר לרבים. לכן כתב רש"י שהפסול ב"יבש" הוא משום דלא הוי הידור מצוה, ובעינן מצוה מהודרת (כמו בשאר מצוות התורה - טלית, קלף נאה, ס"ת נאה, ציצין שאינם מעכבים במילה) משום "זה א-לי ואננהו".

לפ"ז מיושב שפיר חילוקו של רש"י במשנה, שכתב שאם נקטם ראשו פסול משום "הדר", ואילו בלולב היבש פירש רש"י שפסולו מפני "דבעינן מצוה מהודרת, משום דכתיב ואננהו". לפי המבואר לעיל חד דינא הוא, ודין "הדר" שבאתרוג ובלולב הוא מדין "ואננהו", דבעינן מצוה מהודרת, אלא שבאתרוג ולולב הוא לעיכובא משום דכתיב "הדר", לעומת שאר מצוות התורה, שבהם פסול "הדר" אינו מעכב, משום שלא כתוב בהם בפירוש "הדר".

עתה מובן מדוע אמרה הגמרא שלולב היבש פסול משום שאינו הדר ולא משום "זה א-לי ואננהו", ע"פ דברינו לעיל, דין "זה א-לי ואננהו" כאן הוא-הוא דין "הדר".

ד. נפקא מינה בין ההגדרות בדין "הדר"

ויש בזה נפק"מ לדינא, האם הדר הוא משום "ואננהו", או שהדר הוא דין מחודש בארבעת המינים ואינו קשור לדין זה א-לי ואננהו:

הובאו לעיל דברי המג"א בשם המבי"ט, שחזזית ושינוי מראה פוסלים בכל שהוא דווקא כשנראים להדיא לרוב בני האדם, אבל אם אינו נראה לרוב בני האדם - כשר. והנה, פשוט וברור שבפסול של "חסר" באתרוג אין זה משנה אם החיסרון נראה לרוב בני האדם, אלא הדין תלוי במציאות - אם הוא חסר אם לאו. והשתא, אם אמרין ש"הדר" הוא דין מחודש בארבעת המינים, שצריכים להיות מהודרים, ולא מצד "זה א-לי ואננהו" - אזי פסול "הדר" דומה לפסול "חסר", ואע"פ שהחזזית אינה נראית לרוב בני האדם - האתרוג פסול, כמו "יבש". אבל אם נאמר שדין "הדר" הוא מטעם "זה א-לי ואננהו", ואין זה דין מחודש בארבעת המינים, אלא כל מה שנתחדש בארבעת המינים הוא ש"זה א-לי ואננהו" הוי לעיכובא משום דכתיב ביה "הדר" - אזי אם החזזית אינה נראית לרוב בני האדם - האתרוג כשר וחשיב "הדר".

ומזה יש ללמוד, ש"הדר" הכתוב באתרוג ולולב ודין "זה א-לי ואננהו" האמור בכל מצוות התורה עניינם אחד הוא, דבעינן מצוה מהודרת. אלא, שבאתרוג ולולב שבהם כתוב "הדר" - הכוונה היא שבמהות המצוה יש צורך שתהיה מהודרת, ולא סגי בדין "זה א-לי ואננהו" שבשאר המצוות, שהוא רק דין לכתחילה ואינו פוסל בדיעבד (כמו שכתבו התוס' דין). ולכן באה התורה וכתבה "הדר", ללמדנו שבאתרוג ולולב צריך מצוה מהודרת גם לעיכובא.

ה. מדוע רש"י כתב דין "ואננהו" דווקא בפסול "יבש"

אלא שעדיין צריך ביאור, מדוע רש"י מפרש דווקא לגבי "לולב היבש" שהפסול משום דבעינן מצוה מהודרת וכו', ולא פירש כן גם בדין "נקטם ראשו"?

והנה, הר"ן בסוגייתנו (יג ע"ב מדפי הרי"ף, ד"ה יבש) הביא דעות שונות בהגדרת פסול "יבש":

והאי יבש היינו שיבשו **רוב עליו**. אבל אחרים אומרים, דלא מיפסל עד שתייבש **רוב שדרו ורוב עליו**, ולא מיחוור.

יש הסוברים, וכך מכריע הר"ן, שכאשר יבשו רוב העלים - פסול. אך יש אומרים שנפסל רק כאשר יבשו רוב העלים ורוב השדרה.

ונראה לבאר מחלוקת זו, ע"פ מה שנתבאר לעיל: אם דין "הדר" הוא משום "זה א-לי ואננהו", שיש כאן דין שהנוי יראה לאחרים - א"כ בלולב יבש די שיבשו רוב העלים כדי לפוסלו, הואיל ואחרים רואים את העלים ולא אכפת לן מהשדרה. אך אם נאמר ש"הדר" הוא דין מחודש

בארבעת המינים ואין לו קשר ל"זה א-לי ואננהו" - נמצא שפסול זה דומה לפסול "חסר", ולכן לולב יבש פסול רק כאשר יבשו גם העלין וגם השדרה, משום שזהו השיעור בפסול הלולב.

מענה מובן מדוע רש"י כתב דבעינן מצוה מהודרת משום "זה א-לי ואננהו" דווקא גבי לולב היבש, שיש לומר שדעת רש"י בגדר "יבש" כשיטה הראשונה הנ"ל, שאם יבשו רוב העלים פסול, משום שיש כאן חיסרון ב"ואננהו", שהנוי אינו נראה לאחרים כבר כשיבשו רוב עליו, אע"פ ששדרתו איננה יבשה.

על פי זה, פלוגתת רש"י ותוס' מבוארת כך: רש"י סובר, ש"הדר" הכתוב באתרוג הוא דין שנובע מ"זה א-לי ואננהו" והכונה שהמצוה צריכה להיות מהודרת - אלא שבשאר מצוות אין זה מעכב, ואילו בארבעת המינים התורה מחדשת ש"זה א-לי ואננהו" מעכב. ואילו תוס' סוברים, ש"הדר" האמור באתרוג הוא דין מחדש רק בארבעת המינים, והוא דין בחפצא כמו שאתרוג החסר פסול, ואינו עניין לדין "זה א-לי ואננהו" המלמד שהמצוה תהיה מהודרת, אלא יש כאן דין מיוחד בארבעת המינים. [ועיין משנת יעב"ץ (חלק או"ח, הל' המועדים סי' סו)].

ו. דרך נוספת בביאור מחלוקת רש"י ותוס'

ניתן להסביר בדרך אחרת את מחלוקת רש"י ותוס':

כתב בבאור הלכה (סי' תרנו, ד"ה אם קנה):

ומכל מקום, באתרוג ולולב שיש בו חשש פסול שתלוי בפלוגתא דרבוותא, אף שההלכה דכשר, מכל מקום יש לומר דבזה לכולי עלמא צריך לקיים הידור מצוה עד שליש, לקנות אחר לצאת כל הדעות.

עולה מדבריו, שכאשר עומדים בפני האדם שני אתרוגים - אחד מהם יפה אך פסול לפי אחת מן השיטות, ומאידך יש לו אתרוג כשר לכו"ע, אך אינו יפה כמו האתרוג הראשון - הכשר עדיף על-פני היפה.

וצריך ביאור, היכן מצינו שהידור מצוה תלוי בכשרותו, הרי בגמרות שהבאנו לעיל (יומא ע"א, מנחות לב ע"ב) העוסקות בדין הידור מצוה משמע שההידור תלוי בנוי המצוה.

כתב הרמב"ם (פ"ז מהל' איסורי מזבח ה"ח) שישנם תשעה מינים בשמן זית, ורק שלושה מהם כשרים למנורה, אך כולם כשרים למנחות (שם ה"ט-ה"י), והסביר הרמב"ם (שם הי"א):

ומאחר שכולן כשרין למנחות - למה נמנו? כדי לידע יפה שאין למעלה הימנו והשווה והפחות, שהרוצה לזכות עצמו יכוף יצרו הרע וירחיב ידו ויביא קרבנו מן היפה המשובח ביותר שבאותו המין שיביא ממנו... והוא הדין לכל דבר לשם הא-ל הטוב שיהא מן הנאה והטוב. אם בנה בית תפילה יהא נאה מבית ישיבתו, האכיל רעב יאכיל מן הטוב והמתוק בשלחנו...

וצ"ע, שהרי לכאורה דין "ואננהו" חל על החפצא של המצוה ולא על אופן עשייתה, וא"כ מה שייך לתת לעני מהמובחר שבמאכליו, הרי כל המצוה היא במעשה נתינת הצדקה ולא בחפץ שבו מקיים את מצות הצדקה.

אך עכ"פ רואים מהרמב"ם שסובר ש"זה א-לי ואננהו" הוא דין באופן עשיית המצוה. וניתן להביא ראיה לכך: בגמרא לקמן (ל ע"א) הובא, שאמר רב הונא להנהו אוונכרי הקונים מגויים הדסים, שיניחו לגויים לקטוף, כדי שלא יחשב כגזל ביד היהודי, משום דסתם גויים גזלני ארעתא. והקשתה הגמרא (שם ע"ב), מדוע לא יקנו את ההדסים בשינוי מעשה ע"י שיאגדום בלולב? ומתרצים: "קא סבר לולב אין צריך אגד"¹.

והקשו האחרונים (ערוך לנו שם, ד"ה בגמ' ואת"ל; רש"ש שם, ד"ה קסבר) על תירוץ הגמ', שהרי מבואר לעיל (יא ע"ב) דלכו"ע לולב צריך אגד לכתחילה, משום "זה א-לי ואננהו", וא"כ אף אם רב הונא סובר כמ"ד לולב אין צריך אגד, עכ"פ יש מצוה לאגוד, וממילא הוי שינוי מעשה?! וע"ש במה שכתבו.

אך ממוצא דברינו לעיל, יש לתרץ את קושייתם, ש"זה א-לי ואננהו" הוא דין בדרך עשיית המצוה ולא בחפצא של המצוה, וא"כ גם אם אוגד את לולבו (למ"ד א"צ אגד) - אין כאן שינוי בחפצא של הלולב, אלא רק בדרך קיום המצוה. ומדברי הגמ' כאן יש להוכיח, ש"זה א-לי ואננהו" קאי על דרך עשיית המצוה².

ולהנ"ל מובנים דברי הביאור הלכה שפסק שעדיף ליטול את האתרוג הכשר על פני האתרוג היפה, משום שסובר ש"זה א-לי ואננהו" הוא דין המתקיים באופן עשיית המצוה, ובאתרוג הכשר המצוה נעשית באופן מהודר יותר, אע"פ שהוא פחות יפה.

¹ ובהמשך: "ואם תמצוי לומר לולב צריך אגד - שינוי החוזר לברייתו הוא, ושינוי החוזר לברייתו לא שמה שינוי".
² ואולי ניתן לדחות שבאמת "זה א-לי ואננהו" הוא בחפצא של המצוה, אלא שכאשר אוגד לולב גזול אז עצם המעשה אין בו "זה א-לי ואננהו", מחמת הגזל.

השתא דאתינן להכי, יש לבאר בדרך זו את מחלוקת רש"י ותוס' בסוגיין: דעת התוס', ש"זה א-לי ואננהו" הוא דין בעשיית המצוה, דהיינו דין בקיומו של **הגברא**, ומובנת קושייתם שדין "זה א-לי ואננהו" זהו דין לכתחילה אך לא בדיעבד. אמנם רש"י סובר, ש"זה א-לי ואננהו" הוא דין בחפצא של המצוה החל בכל המצוות. אלא שצריך לחלק, כמו שראינו בדברי המאירי שבפתח הדברים, בין פסול יבש - שפסול לגמרי, מפני ש"כלה כל ליחלוחו וניטלה הדראתו", שאין בו שום הדר כלל, לבין אגידת הלולב - שאין כאן חיסרון גמור ב"הדר", אלא שאינו הניי היפה ביותר.

גם לפי דרך זו, ניתן להבין את שיטת ה"אחרים" שהביא הר"ן, שלולב היבש פסול רק אם יבשו רוב עליו ורוב שדרתו. לפמשנ"ת י"ל שהם סוברים שחיסרון ב"הדר" הוא חיסרון בחפצא של המצוה, וא"כ צריך שיהיה חסרון גם בעלים וגם בשדרת הלולב, שהרי גם השדרה היא חלק ממצות הלולב.

ועל שאר הקושיות בשיטת רש"י³ יש לתרץ כנ"ל, שרש"י סובר שכאשר אין "ואננהו" הוי פסול בחפצא, ואינו מעכב תמיד, וכחילוקו של המאירי. ולכן כתוב "הדר" בארבעת המינים, כדי לומר שדין "ואננהו" מעכב בחפצא של ארבעת המינים. ומה שכתב רש"י דווקא לגבי לולב יבש דבעינן מצוה מהודרת, כוונתו לומר שהחפץ שמקיימים בו את המצוה צריך להיות מהודר.

³ קושיות ב' וג' שהבאנו בתחילת השיעור, והן: מדוע לגבי "נקטם ראשו" כתב שהפסול משום "דלא הוי הדר", ואילו לגבי "יבש" כתב "דבעינן מצוה מהודרת דכתיב זה א-לי ואננהו". ועוד, מוכח מלשון הגמרא "בשלמא יבש הדר בעינן וליכא", שהפסול הוא ב"יבש" הוא משום הדר ולא מדין "ואננהו".